

Erika Ruonakoski

Puhetta ja sanoja: filosofian kääntämisestä

Jos filosofinen teksti on puhetta toiselle ihmiselle, kutsu dialogiin, filosofian kääntämisessä on huomioitava tämä kommunikatiivinen ulottuvuus: myös käännöksen on puhuttava ja puhuteltava. Vaikka yksittäisten termien kääntäminen vaatiikin suurta tarkkuutta, on termitkin nähtävä ennen kaikkea osana puhuvaa kudelmaa, joka hetkellisesti ottaa lukijan huomaansa.

Janne Kurki totesi (*niin & näin* 2/06) filosofian kääntämisen edellyttävän kannanottoa siihen, mitä filosofia on. Tästä on helppo olla samaa mieltä. Lisäksi kääntäjä joutuu ottamaan kantaa siihen, mitä kirjallisuus, kieli, kääntäminen ja kääntämisen päämäärät ovat. Nämä kannanotot eivät useinkaan ole eksplisiittisiä: ne toteutuvat ratkaisuihin, joita kääntäjä tekee kääntäessään.

Itse ajattelen, ettei mikään teksti ole olemassa täysin itsenäisesti. Sitä ei voi myöskään redusoida toisiinsa kytkeytyvien tekstien verkoston osaksi. Tekstin syntymä edellyttää aina tekijän, eikä tekijä kirjoita yhdentekeviä merkkejä tyhjiyteen, vaan hän puhuu toisille ihmisille. Näin ollen kirjallisuus on kommunikaatiota, ihmisen puhetta toiselle ihmiselle.¹ Tämä pitää paikkansa myös filosofisen kirjallisuuden suhteen, sillä miksipä filosofi kirjoittaisi, jos kuvittelisi olevansa yksin maailmassa? Maurice Merleau-Ponty viittaa asiaan

solipsismin paradoksina: ”Voin muotoilla solipsistisen filosofian, mutta tehdessäni niin oletan puhuvien ihmisten yhteisön ja osoitan sanani sille.”²

Kielikään ei ole olemassa abstraktina, ruumiittomana kokonaisuutena, vaan se elää ruumiillisten olentojen ilmaisevissa eleissä. Sanat eivät ole merkitykseltään järkähtämättömiä eivätkä toisaalta myöskään historian halki leijailevia, alati kasvavia merkitysketjuja. Pikemminkin ne ovat työkalujamme pimeässä ja veistävät jotakin näkyviin, kommunikoiivat itselle ja muille sen, mikä hetki sitten oli vasta hämärä aavistus. Siksi ei ole ihme, että tekstiin jää aina epämääräisyyttä ja monitulkintaisuutta.

Merleau-Pontyn näkemyksen mukaan puhe *on* ajattelua, eli sanojen taakse ei pidä olettaa ajatusten maailmaa, jota tulkitaan sanoin.³

Tulkitseeko kääntäjä siis kokemustaan väärin, jos hän sanoo kääntävänsä yksittäisten sanojen sijaan ajatuksia? Puhuja tai kirjoittaja synnyttää ajatuksensa sanoissa, mutta kääntäjän ongelma onkin kielten yhteismitattomuudessa: erikielisten ”samaa tarkoittavien” sanojen merkitysala, historia ja sointi eivät vastaa toisiaan. Tämän vuoksi kääntäjä joutuu synnyttämään ajatuksen uudelleen omassa kielessään, tai kuten Riitta Oittinen (*niin & näin* 2/06) asian ilmaisee, kirjoittamaan tekstin uudelleen. Tämä tarkoittaa myös, että kääntäjän on elettävä sitä, mitä on ilmaisemassa. Muuten lopputulos on vain ikävä ja huono jäljitelmä alkuperäisestä, kuten valopöydällä kopioitu piirustus on usein jäykkä toisinto vailla alkuperäisen työn viivojen ilmaisuvoimaa.

Lennokas ja sattuva käännös voi edellyttää uuvuttavaa tutkimustyötä, mutta myös valmiutta höllentää otetta, heittäytyä alkutekstin kirjoittajan rooliin, puhua sen sijaan että jäljentäisi.

Rakastava kääntäminen: kirjoittajan ja lukijan välissä

Kääntäjän kannalta on keskeistä, suhtautuuko hän kääntämäänsä teokseen kuten elottomaan, tarkkara-jaiseen kappaleeseen vai kuten toisen ihmisen puheeseen. Jälkimmäisessä tapauksessa suhde tekstissä puhuvaan ihmiseen on intiimi, onhan kääntäjän ajateltava tämän ajatukset, käytävä läpi niitä ilmaisevia eleitä, joiden ansiosta alkuteoskin on olemassa.

Käännösprosessissa kääntäjä kuuntelee tarkkaavaisesti toisen ihmisen puhetta, mikä tarkoittaa myös johtolankojen etsimistä itse teoksen ulkopuolelta. On kysyttävä: mitä tämä toinen tarkoitti? Mikä kaiku-pohja hänen ilmaisuillaan oli hänen omana aikanaan? Mitä kirjoja hän oli lukenut? Minkälaisia keskusteluja hän oli käynyt filosofitovereidensa kanssa? Olivatko jotkut meille oudot asiat heille niin itsestään selviä, että ne saattoi jättää lausumatta ääneen, olettaa yleisesti ymmärretyiksi?

Kääntäjän suhdetta tekstiin ja sen kirjoittajaan voi luonnehtia rakastavaksi. Rakkaus näyttäytyy kahdella tavalla: pyrkimisenä oikeudenmukaisuuteen ja läheisyydessä elämisenä. Tällöin kääntäjä ei halua vääristää sitä, mikä on toisen, vaan tehdä sille oikeutta – näin huolimatta siitä, että toisessa ajassa ja paikassa eläneen ihmisen pyrkimykset

jäävät aina joiltakin osin pimentoon. Jatkuva läheisyys voi olla raskastakin kantaa – ”haluaisin ajatella jo omia ajatuksiani!” – mutta toisaalta on nautinnollista tutkia toista, lähestyä häntä uudelleen ja uudelleen, myötäillä hänen sanakäänteitään, avata hänen kirjoittamansa lause kerrallaan omalle kielelle.

Teksti tarjoaa lukijalle tilan oleilla. Tässä tilassa lukija voi lähestyä niitä asioita, joita kirjoittaja häntä ennen on lähestynyt. Teksti on kuin kudelma, jonka toinen on kutonut minua varten omasta puheestaan ja johon voin hetkeksi kietoutua. Kääntäjä joutuu valmistamaan tämän kudelman uudelleen, eivätkä langat ole vivahteiltaan täsmälleen samoja kuin alkukielen langat, mutta päämääränä on kuitenkin tarjota jotakin, joka puhuttelee lukijaa alkutekstin tavoin.

Kääntää vai jättää silleen?

Alkutekstissä on paljon sellaista, mikä vastustaa kääntämistä, ja filosofian tekniset termit ovat esimerkkejä tästä. En suoranaisesti vastusta teknisten termien kääntämättä jättämistä, mutta pyrin perustelemaan, miksi niiden kääntämistä kannattaa ainakin harkita.

Filosofiaan kuuluvat olennaisesti ihmettelevä asenne ja valmius kyseenalaistaa myös omat uskomukset. Itselle asetettujen tiukkojen kysymysten kautta filosofinen dialogi on oman ajattelun sisäistä, mutta se on myös – ja ehkä ennen kaikkea – ihmisten välistä. Filosofia ei toteudu vailla tekijöitä ja keskustelijoita, eikä filosofiaa kirjoiteta tyhjyyteen eikä enkeleille vaan toisille ruumiillisille ihmisille. Filosofia ei myöskään ole matematiikkaa eivätkä filosofiset käsitteet fysiikan kaavoihin verrattavissa olevia abstraktioita.

Filosofian kääntäminen on arvokasta juuri siksi, että vaikka monet osaavatkin laajalti vieraita kieliä, kukin meistä on ruumiillisesti ankuroitunut yleensä vain yhteen tai korkeintaan kahteen kieleen. Tämä tarkoittaa sitä, että sanat *Dasein* ja ”täälläolo” eivät resonoi samalla tavalla kehossamme. Minulle suo-

menkielisenä ”täälläolo” merkitsee jotakin paljon konkreettisempaa kuin *Dasein*, se virittää minut suhteessa maailmaan, kun taas *Dasein* on aina pikemminkin ”se Heideggerin käsite”. Voidaan toki kuvitella filosofi, joka haluaa ehdottomasti estää kaikki väärät termeihinsä liittyvät konnotaatiot ja kieltää siksi kääntämistä niitä, mutta tämä tarkoittaa väistämättä hänen filosofiansa köyhtymistä käännöksissä. Filosofia köyhtyy siksi, että käsitteiden alku-peräiset juuret arkikielessä katkeavat, ja alkukielessä ilmaisuvoimaisista termeistä muodostuu ei-ilmaisia käsitteemuioita. Filosofi, joka operoi pelkästään vieraskielisillä termeillä, joutuu kävelemään puujaloilla sen sijaan, että termit olisivat jäsentyneet luonnolliseksi osaksi hänen liikkeitään: vieraskieliset ilmaisut eivät soi koko hänen olemassaolonsa laajuudessa vaan vain kapealla älyllisen pohdiskelun sektorilla.

Voi kysyä, miksi alkutekstin kirjoittaja ylipäänsä käyttää arkikielen sanoja, jos hän haluaa rajata merkityksen tiukan tekniseksi. Johdonmukaisempaa olisi kommunikoida logiikan merkkikieltä käyttäen. Kuitenkin suuri osa filosofi- ja välttää formalisointeja ja muokkaa uudetkin käsitteensä arkikielen ilmauksista. Miksi? Koska he haluavat antaa kielen soida ja koskettaa ihmistä kokonaisuudessaan, tulla lähelle, kutsua dialogiin.

Filosofisen tekstin kääntäjä on aina vajavainen. Hänen tulisi olla kääntämänsä filosofin tuotannon sekä kääntämänsä kielen erikoisasiantuntija, tutkijana sitkeä ja oivaltava – ja kaiken tämän lisäksi hänen olisi kyettävä mahdollisimman vapautuneeseen ja tarkkaan ilmaisuun omalla kielellään. Harva on tätä kaikkea, ja jos joku olisikin, jää vielä paljon, mitä hänen asiantuntemuksensa ei kata, eihän hän ole elänyt samaa elämää kuin alkutekstin kirjoittaja. Helpotusta kääntämisen vaikeuteen tuovat ihmiset, jotka antavat oman asiantuntemuksensa kääntäjän käyttöön. Heidän avullaan pahimmat rypyt voivat oieta ja käännöksestä tulla teksti, jonka kautta

uudet yleisöt pääsevät kuulemaan alkutekstin kirjoittajan puhetta heille.

Ehkä käännösten ja varsinkin ”huonojen” käännösten herättämät intohimot paljastavat lukijoiden lukeneisuuden ohella myös sen, miten paljon kokonaisvaltaisempi ja latautuneempi suhde heillä on omaan kieleensä kuin suuriin eurooppalaisiin sivistyskieliin. Kriitikki ei tarkoitakaan, että olisi lakattava kääntämisestä, vaan että on käännettävä lisää.

Viitteet

1. Lähestyn tässä Simone de Beauvoirin sekä Jean-Paul Sartren esittämiä ajatuksia kirjailijan ja lukijan suhteen keskeisyydestä kirjallisuudessa. Teoksessaan *Mitä kirjallisuus on?* (Qu'est-ce que la littérature? 1948; suom. Pirkko Peltonen & Helvi Nurminen. Otava, Helsinki 1967, 47) Sartre kirjoittaa: ”Taide on olemassa vain toista ihmistä varten ja vain toisen avulla.”
2. Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*. Gallimard, Paris 1945/98, 414. Oma käännökseni.
3. Merleau-Ponty 1945/98, 209.